

Alespoň částečně řízený proces změn v revolučním a v porevolučním období je nemyslitelný bez hlubší poznávací činnosti včetně sociálně politologických analýz. Tak tomu je i pokud jde o transformaci armády. Proto záhy po listopadu 1989 byly pro to v československé armádě vytvořeny základní institucionální podmínky, a to především vybudováním Vojenského ústavu sociálních výzkumů a Institutu pro strategická studia, ve kterých se soustředil za krátkou dobu solidní výzkumný potenciál. Byl založen i časopis Vojenské rozhledy.

V období existence československé armády, tj. do konce roku 1992, byla věnována analytická pozornost především vnější bezpečnosti republiky, rizikům jejího rozdělení, transformaci armády, postojům veřejnosti k armádě a problematice řízení v armádě, hodnotovým orientacím mládeže z hlediska jejich vztahů k obraně, a zvláště pak nejvýznamnějším sociálním skupinám v armádě - vojákům v základní službě a vojákům z povolání.

Tyto poznatky nemají jenom historickou hodnotu, ale i hodnotu nanejvýš aktuální.

Programy politických stran

Pro další vývoj armády a její transformaci mělo klíčový význam poznání, jak se problematika vnější bezpečnosti promítla v programech politických stran před volbami v roce 1992, a to jako součást analýzy a prognózy politických podmínek a potřeb obrany ČSFR. Obsahově analytické šetření prokázalo, že branné části programů rozhodujících politických stran korespondovaly se soudobými představami i směrem vývoje, jak byl stanoven novou vojenskou doktrínou ČSFR. Negativistický byl pouze obsah programu Klubu angažovaných nestraníků, jehož kandidáti se nedostali do parlamentu. Pasáže o armádě byly ve volebních programech laconické, představu o transformaci armády nekonkrétní.

Bylo patrné, že vojenskobezpečnostní orientace politických stran souvisí s jejich zahraničně politickými představami. Většina stran předpokládala otevřenost zahraniční politiky a zájem o zapojení státu do evropských i světových bezpečnostních systémů. V žádném programu se nevyskytl požadavek vojenské neutrality. Výrazně převládala bezpečnostní orientace na Západ a na Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE). Za rozhodující pro zajištění obrany byl považován vstup do NATO, s výjimkou krajní levice. Za nejvážnější bezpečnostní riziko se považovala destabilizace postkomunistických zemí.

Většina stran zastoupených v parlamentech předpokládala postupné budování menší, profesionální a moderně vyzbrojené armády. Současné ekonomické a z toho vyplývající finanční rozpočtové potíže však situovaly tuto cílovou představu do blíže neurčených časových horizontů. Důraznější postup formulovala pouze republikánská strana, která požadovala zrušit všeobecnou brannou povinnost. Vnější bezpečnostní politika vycházela ve většině programů z myšlenky rozumné obranné dostatečnosti a bez územních nároků vůči sousedům (opět s výjimkou republikánů, kteří požadovali znovupřipojení Zakarpatské Ukrajiny k ČSFR).

Ačkoliv většina programů politických stran neobsahovala požadavek (až na Slovenskou národní stranu), ani neanticipovala možnost rozdělení státu, nakonec k němu došlo. Další přístup k transformaci armády determinovaly faktické volební výsledky.

Z převahy pravicových sil v České republice se dalo konkrétně usuzovat, že při transformaci Armády České republiky převládnou radikálnější postupy, z jisté převahy levicových sil ve Slovenské republice se dalo předpokládat, že tu transformace Armády Slovenské republiky proběhne liberálněji. Taková nakonec byla i realita dalšího vývoje.

Vztah veřejnosti k československé armádě

Vztah veřejnosti k armádě se po listopadu 1989 dostal do popředí pozornosti jak samotné veřejnosti, státních orgánů, masových sdělovacích prostředků, tak samotné armády. Proto byl v roce 1991 zadán Institutu pro výzkum veřejného mínění výzkumný úkol **Názory na československou armádu**, který byl dokončen na sklonku téhož roku.

Podle tohoto výzkumu československá veřejnost většinou nepovažovala nebezpečí vzniku světové války za definitivně zažehnané, nepociťovala však – s výjimkou sedminy populace – bezprostřední vojenské ohrožení. Spíše než sjednocené Německo vyvolával obavy možný vývoj ve východní Evropě. Veřejnost spatřovala mírové garance v evropské integraci, nevěřila však v rychlé vytvoření celoevropského bezpečnostního systému a obávala se nacionálních konfliktů. Také nebyla připravena vzdát se jisté míry státní suverenity ve prospěch integrace. Další vývoj ukázal, že představy veřejnosti byly reálné.

Za podstatnou podmínku zajištění bezpečnosti byla považována armáda, převládalo přesvědčení, že bez ní je stát bezmocný. Větší důraz se kladl na mezinárodně smluvní záruky bezpečnosti. Do vztahu veřejnosti k armádě se příliš nepromítla skutečnost, že armáda nebyla nikdy v historii samostatného státu využita k obraně. Legitimita armády byla chápána nejen jako ozbrojená bojová instituce, ale také jako psychologický faktor v mezinárodních vztazích, zejména jako prostředek odstrašování potenciálního nepřítele. Dále jako nástroj použitelný v problémových situacích včetně vnitřní bezpečnosti, pro jejichž řešení stát nemá jiné vhodnější instituce. Překvapivě tak dvě třetiny populace akceptovaly vnitřní funkci armády. Od jara 1990 se jen velmi malá část občanů obávala zásahu armády proti polistopadovým změnám a nasazení vojáků v základní službě do pochůzkových hlídek společně s policií se setkalo se všeobecným souhlasem.

Převládalo mínění převážné části občanů, aby republika měla jednotnou armádu nebo alespoň ústřední armádní velení. Veřejnost však příliš nepodpořila myšlenku profesionalizace armády, a to zvláště z ekonomických důvodů a také jako funkční prostředek pro výchovu mladé mužské populace. Převládlo však mínění o roční základní službě a nutnost zlepšit podmínky jejího výkonu, zvláště pokud jde o vymýcení šikanování. Byla odmítána politická angažovanost aktivních vojáků. Polovina občanů se domnívala, že každý mladý muž by měl mít právo rozhodnout se pro vojenskou nebo civilní službu. Čtvrtina občanů se k možnosti civilní služby stavěla naprosto odmítavě. Ti, kdo volili civilní službu, nebyli občany hodnoceni příliš příznivě, byli sociálně vnímáni jako určitá odchylka od normality.

Legitimita armády nebyla provázána spokojeností s aktuálním stavem v armádě a na tento fakt nemělo vliv ani jmenování civilního ministra obrany. Armáda byla nadále vnímána jako instituce izolovaná od veřejnosti. Důvěřovala jí méně než polovina občanů. Základní zdrojem informovanosti o armádě přitom byli vojáci v základní službě. Vojenské povolání bylo běžně

chápáno jako zaměstnání kterékoli jiné. Zájem o jeho vykonávání však dlouhodobě klesal. Relativně větší zájem přitom byl, stejně jako jinde ve světě, mezi mladými lidmi z nižších sociálních vrstev, které jsou do určité míry spojeny s levicovými politickými orientacemi.

Bylo paradoxní, že většina občanů si vojáků z povolání vážila, ale zároveň vypovídala, že si jich ostatní lidé neváží. Podle výzkumu se zdálo, že ti, kdo si vojáků z povolání vážili, tvořili mlčenlivou většinu. Proto také podporovali některá sociální práva vojáků jako je přednostní přidělování bytů ap. Pozitivnější postoje k armádě byly patrné na Slovensku, negativnější ve velkých městech.

Celkově bylo patrné, že občané nepodceňovali potřebu obrany země a existence armády, méně však byli ochotní pro to sami něco podstatnějšího udělat a poskytovat armádě adekvátní ekonomické prostředky. Tato situace se v průběhu dalších let v podstatě neměnila a nemění.

Armáda a rozdělení československého státu

Armáda pro svůj nejen federální charakter, ale i federální vědomí jejích příslušníků možný rozpad jednotného státu nepodcenila a včas analyzovala vzniklou situaci a anticipovala důsledky případného rozdělení ČSFR. Studie vycházely z vědomí, že unitární podoba státu se již přežila a je nutno vytvořit novou podobu společného státu. To se v polistopadovém období nepodařilo, stejně tak ani při jednáních představitelů vítězných politických stran, a to Václava Klause z Občanské demokratické strany a Vladimíra Mečiara z Hnutí za demokratické Slovensko, kteří měli na státoprávní uspořádání, stejně tak na průběh ekonomické reformy odlišné názory.

Vzniklá situace vzbudila širší evropskou i světovou pozornost, protože teritorium naší společné republiky vždy představovalo geopoliticky velmi exponovaný prostor a neřízený rozpad mohl být další signálem k celkové destabilizaci postkomunistického světa. Ve světě však začalo převažovat mínění, že tento rozpad je neodvratitelný. Líčené scénáře rozpadu měly jak optimistický, tak také katastrofický charakter. V západních reakcích se ve vztahu k situaci projevovaly znatelné rysy appeasementu. Profederativní postoje zjevně projevily u zbývajících zemí tzv. visegrádské trojky. Obavy byly především z nacionálních důsledků rozpadu, a to zvláště pokud jde o slovensko-maďarské vztahy a podřízení českého prostoru německému státu. Upozorňovalo se na to, že rozpad prověří historicky vytvořený versailleský bezpečnostní systém.

Prognostické úvahy upozorňovaly, že důsledkem rozdělení státu nebo oddělením Slovenska by se mohla změnit situace v karpatské kotlině, dojít i k rozpadu visegrádské trojky, resp. nevytvoření visegrádské čtyřky, což by ve svém důsledku znamenalo i změnu pohledu na nově se vytvořivší samostatné státy. Kritickým místem se zvláště jevila existence maďarské menšiny na Slovensku, druhé největší maďarské menšiny po Rumunsku. A to zvláště proto, že by rozpadem státu došlo zároveň k eliminaci kladného působení Prahy. Toto jistě nebezpečí se ukázalo jako reálné (např. prohlášením maďarského předsedy vlády, že je představitelem všech Maďarů či prohlášením představitele maďarské menšiny na Slovensku, že v případě osamostatnění Slovenska budou žádat územní autonomii). K jistě pozitivní změně došlo v polovině roku 1994, kdy se změnila vláda jak na Slovensku, tak v Maďarsku.

Jisté reakce bylo možno zachytit i v Polsku, a to zvláště v prohlášení některých činitelů, že Slovensko jako státní útvar nemá historické oprávnění. Nebylo možné přehlédnout, jaký

vliv na vytvářející se situaci mohly mít historicky převážně pozitivní polsko-maďarské vztahy. Vznikající situace se odrazila i v určitých extrémních názorech na Ukrajině, zvláště těch lidí, kteří uvažovali o tom, že by se Ukrajina mohla stát v budoucnosti regionální velmocí, což se promítlo i ve sporadicky se objevujících územních požadavcích. Znepokojení vyvolávaly úvahy o event. reakcích Německa, zvláště sudetských Němců. Do určité míry i zvýšený tlak rakouské strany na zastavení výstavby atomové elektrárny v Temelíně.

Prognostická analýza ukazovala, že rozdělení Československa by pokud jde o Českou republiku skončilo s diskusí o možném rozštěpení ekonomické reformy do dvou národních systémově odlišných podob, vedlo ke snížení zátěže spojené s konverzí zbrojního průmyslu na Slovensku a celkově k urychlení ekonomického rozvoje. Pro Slovensko by pak znamenalo dovršení dlouhodobých emancipačních snah dosažením úplné nezávislosti i ve státoprávní podobě.

Na druhé straně se predikovalo, že rozpad by mohl vést k nové geopolitické situaci, a to až k balkanizaci středoevropského prostoru, což by ohrozilo bezpečnostní zájmy jak Čechů, tak Slováků, i destabilizovalo situaci ve střední Evropě. Vzniklé mocenské vakuum by se mohlo stát objektem zájmu některé z mocností, zvýšit hladinu konfliktů v Evropě a tím také zpomalit evropské integrační procesy. Nemluvě již o důsledcích postupného rozpadu vzájemné ekonomické závislosti obou republik a morální a psychické dopady.

Pokud šlo o Českou republiku, předpokládaly se problémy s obnovou mezinárodních smluv, snížení zahraničních kapitálových investic, zvýšení míry monetaristických tendencí v ekonomické reformě, snahy po radikálním se vypořádání s minulostí, zvýšení nebezpečí německého ekonomického vlivu, ztráta ekonomické nezávislosti, určitá míra germanizace atd.

Pokud šlo o Slovenskou republiku, předpokládal se růst národnostních sporů mezi Slováky a ostatními národnostmi (cca 20% populace), obnova nového státního centralismu, potlačování základních lidských práv a svobod, možné neuznání mezinárodně právní subjektivity Slovenska některými ze sousedů, vznesení nároků na revizi hranic, zvýšení nákladů na diplomatické zajištění samostatného státu, devalvace slovenské koruny, ztráta její konvertibility atd.

Je nutné uvést všechny tyto anticipované důsledky, i když se ve své katastrofické podobě při i po rozdělení Československa neprojeví. Přispělo k tomu i pokojné a profesionálně realizované rozdělení československé armády. Přesto některé uvedené problémy existují dále, a to jak aktuálně, tak v latentní podobě. A to ještě zčásti v celkovém postavení obou nových samostatných států a zvláště v česko-německých a slovensko-maďarských vztazích.

Vztah veřejnosti i příslušníků armády k Armádě České republiky

Po zrodu České republiky a Armády České republiky byla patrná změna ve vyjadřování důvěry armádě. Zatímco od listopadu 1989 ji do rozdělení republiky důvěřovali spíše levicově orientovaní občané, po rozdělení ji více důvěřovali pravicově zaměření. Zároveň vzrůstalo přesvědčení, že vojáci z povolání mají pozitivní vztah k demokratickému vývoji. V roce 1991 se tak domnívalo 24 % a v roce 1992 a 1993 již shodně 33 % občanů.

Již několik měsíců po zrodu České republiky se uskutečnilo šetření **názorů civilní a vojenské veřejnosti na aktuální otázky života armády**. Dvě třetiny občanů se v něm vyjádřilo pro vstup do Evropských společenství a téměř polovina (42 %) pro vstup do NATO. Téměř všichni občané (89 %) se domnívali, že suverenitu státu je třeba bránit za každou cenu. Více než polovina (55 %) zároveň tvrdila, že náklady na obranu zbytečně zatěžují státní rozpočet, protože kdyby k něčemu došlo, stejně bychom se neubránili (65 %) a je zbytečné uvažovat o obraně

státu, protože o takové malé zemi, jako jsme my, stejně rozhodnou velmocí (58 %). Občané tedy zřetelně odlišovali mezi potřebou suverenity státu a možností ji ubránit. (Podobné údaje byly zjištěny i v roce 1992.)

Armádě důvěřovalo 36 % respondentů (v roce 1992 to bylo 51 %). Bylo tomu tak proto, že jen 43 % si myslelo, že je dobře vycvičena v ovládání bojové techniky a zbraní, jen 21 %, že má vysokou morálku a kázeň a 41 % podporu a důvěru obyvatelstva. (Ve srovnání s rokem 1992 byla patrná klesající tendence hodnocení u stavu vycvičenosti, u dvou dalších stoupající.) Kritické postoje měli zejména respondenti s vyšším vzděláním. Odbornou kvalifikaci vojáků z povolání hodnotilo kladně 46 %, morální předpoklady 29 %, fyzickou zdatnost 33 % a vztah k demokratickému vývoji u nás také 33 % respondentů. (Ve srovnání s lety 1991 a 1992 pokračoval pokles hodnocení osobnostních kvalit vojáků z povolání s výjimkou jejich vztahu k demokratickému vývoji.) **Příčinou pravděpodobně byl přesun zájmu veřejnosti z orientace na občanské postoje vojáků na funkčnost armády.** Paradoxní např. bylo kritičtější posuzování jejich fyzické připravenosti, i když se díky přezkušování objektivně zvyšila.

Vojáci z povolání byli ve srovnání s ostatními občany výrazněji pro vstup do NATO (62 %), a to zvláště mladší.

Potřebu bránit suverenitu státu preferovalo 98 % vojáků z povolání a jen 7 % si myslelo, že náklady na obranu zbytečně zatěžují státní rozpočet. 27 % vyjadřovalo rezignující postoje (kdyby k něčemu došlo, stejně bychom se neubránili) a 21 % si myslelo, že je zbytečné uvažovat o obraně státu. Použití armády pro plnění obranné úlohy bylo podle vojáků z povolání značně problematické vzhledem k zastaralé výzbroji i malé podpoře a důvěře obyvatelstva. Větší část velitelského sboru byla podle jejich názoru schopna plnit své úkoly. Spokojenost vyjádřili především s úrovní vzdělání a s odbornou kvalifikací, tedy s teoretickými předpoklady pro výkon funkcí. S praktickou realizací byla spokojenost nižší a nejhůře byla hodnocena fyzická zdatnost velitelského sboru. (Odbornou kvalifikaci hodnotilo kladně 77 %, morální předpoklady 65 %, fyzickou zdatnost 38 % a vztah k demokratickému vývoji u nás 60 %.) Kriticky byla posuzována znalost jazyků, zvláště angličtiny.

Jako zdroje osobních obav vojáci z povolání nejvíce pociťovali pokles životní úrovně (80 %), finanční nesnáze (78 %), ztrátu zaměstnání (75 %), nemoc (66 %), samotu (37 %), rozvod nebo rozchod s partnerkou (30 %) stáří (26 %). Z nadosobních obav to pak byla kriminalita (98 %), kriminalita Rómů (88 %), šíření drog (87 %), nárůst nezaměstnanosti (79 %), terorismus (78 %), ekologické katastrofy (72 %), masová imigrace z Východu (72 %), požadavky sudetoněmeckého landsmanshaftu (67 %), neúspěch ekonomické reformy (57 %), vliv německého kapitálu (54 %), válka v blízkosti našeho státu (53 %), světový válečný konflikt (39 %), snahy extrémní pravice (39 %), návrat ke stavu před listopadem 1989 (35 %), snahy extrémní levice (33 %), vliv islámského fundamentalismu (26 %) a posílení vlivu Židů (16 %).

Jak je patrné, promítaly se tu nejen specifika vojenského povolání, ale také důsledky minulé ideologické infiltrace vojáků z povolání, což se projevovalo zvláště u starších praporčíků a důstojníků. Ve srovnání s minulým rokem vzrostly zejména osobní obavy vojáků z povolání (strach ze ztráty zaměstnání), ale také obavy globálního charakteru.

Faktorová analýza prokázala jak latentní společný faktor vyjadřující obavy z přerušení vývoje k prosperující otevřené společnosti, tak i faktor vnímaných ekonomických obav. Exis-

tenční nejistotu vyjadřovalo 91 % praporčků a 81 % důstojníků (u vyšších důstojníků to bylo 88 %). Dvě třetiny vojáků z povolání na to reagovalo aktivním způsobem - chtělo lépe pracovat. Jejich počet se však zmenšoval a posiloval druhou skupinu, která chtěla odejít z armády. Narůstal tedy počet vojáků z povolání, kteří začínali pochybovat o tom, že zvýšeným pracovním úsilím a kvalitnější prací přispějí k upevnění své existenční jistoty. Stejně procento (39 %) si zvyšovalo kvalifikaci, aby zůstalo v armádě, jako se snažilo najít vhodné místo v civilu (40 %). Každý sedmý si však zvyšoval kvalifikaci, aby mohl odejít do civilu. O odchodu uvažovali především technici (55 %) a velitelé čet a rot.

Z obav byl na prvním místě nízký rozpočet na obranu, zhoršení technického a materiálního vybavení armády, pokles vycvičenosti vojáků základní služby, příliš pomalá profesionalizace, zhoršení finančního zabezpečení vojáků z povolání, snížení kázně, bojové připravenosti, změny výstupních podmínek z armády, nárůst pracovního zatížení, příliv občanských pracovníků do armády, zhoršení vztahů mezi vojáky z povolání a vojáky v základní službě, mimořádné hodnocení důstojníků, nárůst šikanování a zvýšený zájem žen o službu v armádě. Kritičtější postoje měli zvláště příslušníci letectva a vojáci mladší třiceti let.

Se zkrácením vojenské základní služby na jeden rok souhlasilo dvě třetiny vojáků z povolání, další třetina se domnívala, že tato doba je na výcvik nedostatečná. Bylo zajímavé, že se zkrácením základní služby souhlasili především ti, kdo jinak měli nejkritičtější postoje (technici, příslušníci letectva a mladí), i ti, kdo souhlasili se zkrácením, avšak očekávali jeho negativní důsledky.

Vojáci z povolání souhlasili s vysíláním jednotek AČR v rámci OSN do konfliktních oblastí světa, většina však neměla zájem v těchto jednotkách sloužit. Vojáky, kteří těmito jednotkami prošli, by respondenti využili především při přípravě poddůstojníků ve výcvikových střediscích.

Výsledky šetření atraktivnosti vojenského povolání prokázalo u vojáků z povolání sestupný charakter. Volbu by opakovalo 35 % (v roce 1991 to bylo 44 %) a do armády by již nevstoupilo 48 % (37 % v roce 1991). Jen každý šestý by doporučil službu v armádě svému dítěti, více než polovina by s tím nesouhlasila.

Postoje populace k armádě

V pravidelném dotazování v lednu 1994 provedl Institut pro výzkum veřejného mínění GfA šetření s cílem zjistit **postoje populace k armádě, velitelskému sboru a k nejvyššímu velení, vnímání procesu transformace veřejností a úroveň veřejné informovanosti o armádě.**

Ze tří státních institucí, jejichž činnost ovlivňuje životy občanů, měla armáda důvěru 43 % respondentů. Nejvyšší důvěře se těšila vláda (56 %). Rostla-li důvěra ve vládu s výší dosaženého vzdělání respondenta, v armádě podobně jako u policie byla situace opačná. Podobné preference podle sociálního postavení respondenta byly zřetelné i u důvěry k nejvyššímu velení a velitelskému sboru armády. Nejvyššímu velení armády důvěřoval více než každý třetí dotázaný (36 %) a velitelskému sboru jen o něco méně – 30 %. Nedůvěru vyslovilo jak nejvyššímu velení, tak i velitelskému sboru armády shodně 20 % dotázaných.

Kredibilita armády se však projevovala značně rozdílně, zejména podle jednotlivých oblastí a regionů. Největší důvěru AČR vyjadřovali obyvatelé moravského regionu a z hlediska hustoty osídlení se armáda těšila největší důvěře v obcích od 1000 do 20 000 obyvatel. Polovina populace si myslela, že změny, které probíhaly v AČR, vedou ke kompatibilitě s armádami NATO.

Při hodnocení důsledků personální transformace se ukázalo, že 35 % populace souhlasilo s tím, že na důležitá místa se dostávají schopní a profesionálně zdatní vojáci z povolání, ale 25 % bylo opačného názoru. Žádné změny v personální politice nevidělo 31 % dotázaných, dalších 33 % jich však bylo přesvědčeno o opaku. Pouze u dvou předložených výroků došlo k podstatnější shodě mezi dotázanými. Většina z nich byla přesvědčena, že došlo k výměně několika vojáků ve špičce armády, ale jinak se nic podstatného nezměnilo (44 %). Dvě třetiny dotázaných se domnívaly, že v armádě stále chybí dostatek velitelů na vysoké profesionální úrovni. O účinnosti personálních změn v AČR pochybovali nebo jí nedůvěřovali především muži ve věku 36 - 50 let, tedy generace, která už vojenskou základní službu absolvovala před více než 15 lety. Naopak generace ve věku 14 - 35 let byla ochotna více věřit tomu, že na důležitá řídicí místa se dostávají schopní a profesionálně zdatní vojáci z povolání.

Pokud jde o množství informací o činnosti AČR ve sdělovacích prostředcích, respondenti se názorově rozdělili na dvě podobně velké skupiny. První skupině (46 %) se zpráv o armádě nedostávalo, druhá byla informována dostatečně („tak akorát“ - 49 %). Jen ve výjimečných případech (4 %) se objevovali „přeinformovaní“ respondenti. Podle názoru většiny dotázaných (61 %) bylo jich ve sdělovacích prostředcích (a jiných informačních zdrojích) přibližně stejné množství jako v době výzkumu i před rokem. V 18 % případů respondenti považovali stávající množství zpráv o armádě za vyšší než před rokem a přibližně stejný počet dotázaných (20 %) zastávalo opačný názor. Nedostatek informací pocítovali nejvíce právě mladí lidé ve věku od 14 do 17 let (72 %) a obyvatelé západních Čech (55 %).

V červnu 1994 byla zveřejněna empirická studie na základě výsledků výzkumu veřejného mínění provedeného Institutem pro výzkum veřejného mínění a Střediskem empirických výzkumů. Při **analýze postojů obyvatelstva k armádě, obraně a vojákům z povolání** bylo možné vymezit dvě základní tendence:

- ❑ **u obyvatelstva dlouhodobě převládají nihilistické postoje k možnosti obrany, jakož i nedůvěra ke kvalitám armády,**
- ❑ **velice specifické postoje zaujímají občané k vojákům z povolání. Lidé podporující naši integraci s NATO k nim mají negativnější postoje než obyvatelstvo odmítající jakýkoliv způsob integrace.**

Podstatná část respondentů akceptovala proměnu armády a jejich úkolů, ale nedomnívala se, že podobná proměna probíhá i u vojáků z povolání. Přesto však od roku 1991 vzrostlo přesvědčení o tom, že vojáci z povolání mají pozitivní vztah k demokratickému vývoji u nás.

Průzkum Institutu pro výzkum veřejného mínění z roku 1994 ukázal, že **občané věřili armádě čím dále méně**. Armádě rozhodně věřilo 8 % obyvatel ČR, 42 % jí spíše důvěřovalo, 11 % rozhodně nevěřilo a spíše jí nevěřilo 30 % respondentů. Počet těch, kteří armádě rozhodně nebo spíše důvěřovali, poklesl oproti loňskému prosinci o 3 %. 19 % respondentů by souhlasilo, pokud by si některý člen jejich rodiny zvolil za své povolání službu v armádě. Proti by bylo 33 % dotázaných a 32 % by tuto volbu tolerovalo. 45 % Čechů si vojáků z povolání nevážilo.

Institut pro výzkum veřejného mínění uskutečnil ve dnech 28.5. - 3.6.1994 také šetření, v němž byli občané dotazováni na svůj **vztah k Armádě České republiky, k vojenskému povolání a k civilní službě**. Reprezentativní soubor obyvatelstva ČR od 15 let tvořilo 1094 osob. Čtvrtina respondentů (25 %) se domnívala, že má o české armádě dostatek informací, zbylé

tři čtvrtiny pociťovaly v tomto směru nedostatek. Častěji se jako neinformovaní vyjadřovali mladí lidé do 29 let (80 %), zvláště studenti a učni (88 %).

Ve výzkumech IVVM se opakovaně kladla otázka, zda občané důvěřují armádě. V **tab. 1** je uvedeno srovnání s předchozími údaji z konce roku 1993.

	XII/93	VI/94
Rozhodně ano	10	8
Spíše ano	43	42
Spíše ne	24	30
Rozhodně ne	8	11
Neví	15	9

Tab. 1: Důvěra armádě ČR (údaje v procentech)

IVVM zkoumal důvěru armádě už od roku 1990. Podíl důvěřujících (sloučena procenta odpovědí „rozhodně ano“ a „spíše ano“) se vyvíjel následovně (viz **tab. 2**).

Údaje naznačovaly stabilizaci podílu těch, kteří armádě důvěřují, kolem 50 %. Nedůvěru vyjadřovala více než třetina. Častěji armádě nedůvěřovali muži (50 %), ženy ve větší míře nevěděly (15 %). Volební preference

II/90	VI/91	III/92	IX/92	II/93	V/93	XII/93	VI/94
39	38	56	30	59	46	53	50

Tab. 2

	XII/93	VI/94
Rozhodně ano	2	3
Spíše ano	22	21
Spíše ne	19	22
Rozhodně ne	7	10
Neví	48	38
Neprobíhají žádné změny	2	6

Tab. 3: Hodnocení změn v armádě: „Myslíte si, že změny v naší armádě probíhají žádoucím směrem?“ (údaje v procentech)

tuto otázku příliš nediferencovaly, pouze lze zaznamenat častější nedůvěru sympatizantů KSČM. Výzkum rovněž zjišťoval, jak občané hodnotí transformaci české armády (**tab. 3**).

Za půlrok se tedy zhruba o pětinu se snížil podíl těch, kteří se necítili kompetentní transformaci armády posuzovat, poněkud se naopak zvýšilo procento negativních hodnocení (z 26 % na 32 %). Podíl těch, kteří považovali změny v armádě za pozitivní, byl stabilní. Z občanů, kteří měli podle vlastního

vyjádření o armádě dostatek informací, vidělo 37 % její transformaci pozitivně a 36 % negativně. Mezi těmi, kteří se necítili být informováni, činily tyto podíly 20 % a 30 %, přičemž 44 % nevědělo, jak změny v armádě hodnotit. Kritický názor na změny v armádě měli častěji muži (42 % „rozhodně ne“ + „spíše ne“), z žen plná polovina nevěděla, jak transformaci armády hodnotit. V příznivém světle viděli změny v armádě zejména příznivci ODS (37 % pozitivních odpovědí), méně je takovýchto odpovědí u potenciálních voličů ČSSD (21 %) a KSČM+SLB+SDL (14 %).

Vztah k vojenskému povolání a jeho případné volbě zjišťovala otevřená otázka: „Kdyby za Vámi přišel někdo z Vaší rodiny (syn, bratr, synovec apod.) s tím, že se chce stát vojákem z povolání, co byste mu řekl?“ Byly zjištěny tyto údaje:

- ❑ souhlasnou odpověď dalo 19 %,
- ❑ nesouhlasilo by 33 %,
- ❑ tolerantní nebo lhostejné stanovisko („je to jeho věc“, „ať se rozhodne sám“) vyjádřilo 32 %,

- neurčitou odpověď odkládající rozhodnutí („musí si to pořádně rozmyslet“, „ať zváží všechna pro a proti“) uvedlo 9 %,
- 2 % uvedla nezařaditelné odpovědi a 5 % nevědělo.

Ve srovnání s rokem 1991, kdy byla položena stejná otázka, se postoje české veřejnosti k volbě vojenského povolání nezměnily. Volbu vojenského povolání by častěji schválili občané šedesátiletí a starší (24 %), méně často lidé do 29 let (14 %), obyvatelé měst nad 100 000 obyvatel (13 %) a pracovníci v dělnických profesích (12 %). Se stoupajícím vzděláním bylo čtenější doporučení si tuto volbu „pořádně promyslet“. Regionální difference nebyly výrazné až na severní Moravu, kde bylo klima pro vojenské povolání příznivější (souhlas i nesouhlas po 24 %), a Prahu, kde bylo naopak častěji odmítáno (souhlas 12 %, nesouhlas 41 %). Do vztahu veřejnosti k volbě vojenského povolání se promítala i celková vážnost vojáků z povolání ve společnosti. Dvě pětiny populace si podle vlastní výpovědi vojáků z povolání vážilo (8 % „rozhodně ano“ a 33 % „spíše ano“), polovina nikoli (35 % „spíše ne“, 14 % „rozhodně ne“), 10 % nevědělo. Zároveň výrazně, ze dvou třetin, převažoval názor, že lidé si vojáků z povolání neváží (53 % „spíše ne“, 14 % „rozhodně ne“), jen asi pětina byla opačného názoru (2 % „rozhodně ano“, 17 % „spíše ano“), 14 % nedokázalo vážnost vojáků z povolání u české veřejnosti posoudit. Vezmeme-li v úvahu odpovědi na obě otázky, pak nejčastější byla kombinace „já ani veřejnost si vojáků z povolání nevážíme“ (45 %). Přibližně stejně byly rozšířeny názory „já i veřejnost si vojáků z povolání vážíme“ (18 %) a „já si jich vážím, ale veřejnost nikoli“ (17 %). Ostatní kombinace byly zastoupeny jen málo. Vážnost vojáků z povolání se od roku 1991 poněkud snížila: tehdy si vojáků z povolání vážila téměř polovina (48 %, nyní 41 %) a čtvrtina se domnívala, že si jich u nás lidé váží (25 %, nyní 19 %). Větší vážnosti se těšili vojáci z povolání u žen (46 % kladných odpovědí) než u mužů (34 %). Ženy rovněž častěji cítily prestiž vojenského povolání u veřejnosti (22 %, muži 15 %). Vážnost vojáků z povolání mírně stoupala s věkem a poměrně výrazně klesala s velikostí místa bydliště: v obcích do 5000 obyvatel si jich vážila téměř polovina, ve městech nad 100 000 obyvatel jen o něco více než čtvrtina (28 %), stejný podíl v Praze.

Názory na civilní službu

Samostatný blok otázek byl věnován názorům na **civilní službu** jako alternativu vykonání vojenské základní služby.

Každý mladý muž by měl mít právo se svobodně rozhodnout, zda vykoná základní vojenskou nebo civilní službu	43
Civilní službu by měli vykonávat jen ti, kteří prokážou, že jim náboženství nebo svědomí nedovoluje sloužit v armádě	14
Nebo by měli všichni mladí muži, kterým to zdraví dovoluje, projít základní vojenskou službou?“	8
Neví	5

Tab. 4: Názory na právo na civilní službu: „Zákon umožňuje mladým mužům vykonat místo vojenské základní služby civilní službu, tedy nějakou práci tam, kam je přidělí obecní zastupitelstvo. Jaký je Váš názor na tuto možnost?“ (údaje v procentech)

Dřívější výzkumy IVVM, zejména speciální šetření provedené v roce 1991, prokázaly, že v české populaci je dost rozšířené mínění, že **vojenská základní služba je významným**

prvkem výchovy mladé mužské populace. To se odráželo i v diferencovaných názorech na možnost civilní služby. Srovnáme-li získané údaje s daty z roku 1991, pak musíme konstatovat pokles zastoupení názoru, že každý mladý muž má právo se svobodně rozhodnout (o 10 procentních bodů) a vzestup podílu těch, kteří se k civilní službě stavěli zásadně odmítavě, tj. považovali vojenskou službu za nezbytnou (o 11 procentních bodů); procento zastánců možnosti civilní služby jen pro ty, kteří prokáží, že jim důvody svědomí (včetně náboženských) brání být vojáky, se prakticky nezměnilo.

Muži častěji než ženy prosazovali povinnou vojenskou službu (42 % : 34 %). Výrazné byly rozdíly podle věkových skupin: zatímco většina mladých bylo pro zcela svobodnou volbu, starší lidé častěji navrhovali povinnou vojenskou službu (**tab. 5**).

věk	svobodná volba	civilní služba jen z důvodů svědomí	povinná základní vojenská služba
15-29 let	55	17	25
30-44 let	45	14	37
45-59 let	37	15	45
60 a více let	30	12	49

Tab. 5: Názory na právo na civilní službu v závislosti na věku (údaje za věkové skupiny v procentech)

Všeobecná svobodná volba měla více zastánců ve městech nad 100 000 obyvatel (52 %), zvláště v Praze (57 %). Vzdělanostní úroveň nehrála roli.

Dříve než bude povolán k vojenské základní službě	68
Po nástupu vojenské základní služby	6
Nebo kdykoli?	24
Neví	2

Tab. 6: Názory na dobu rozhodnutí se pro civilní službu: „Kdy by měl mít mladý muž právo se rozhodnout pro civilní službu? (údaje v % za ty, kteří souhlasí s civilní službou)

Stejně jako v roce 1991 převažoval názor, že mladí muži by se měli mezi vojenskou a civilní službou rozhodnout dříve, než jsou povoláni k nástupu vojenské základní služby. Možnost rozhodnout se kdykoli podporoval tehdy každý pátý, v době výzkumu téměř každý čtvrtý zastánce civilní služby.

Měsíců:	1-5	6-11	12	13-17	18	19-23	24	25 a více
Uvedlo:	1 %	4 %	49 %	5 %	21 %	2%	17 %	1 %

Tab. 7: Představy o délce civilní služby: „Kolik měsíců by, podle Vašeho názoru, měla trvat civilní služba, když vojenská základní služba trvá 12 měsíců?“ (údaje za ty, kteří souhlasí s civilní službou)

Polovina respondentů navrhla roční délku civilní služby, tedy stejnou, jako v případě vojenské základní služby. Druhá polovina se klonila spíše k delší civilní službě. Průměrná navrhovaná doba civilní služby činila necelých 16 měsíců.

Nejednoznačný vztah české veřejnosti k armádě

Výsledky výzkumu vypovídaly o nejednoznačném vztahu české veřejnosti k armádě: **převažovala sice důvěra v armádu, nicméně její transformace byla sledována dosti kriticky.** Značné rezervy byly ve vztazích armády k veřejnosti, v informovanosti o armádě. Zejména mladí lidé pociťovali informační deficit. Postoje české populace k volbě vojenského povolání se stabilizovaly i přesto, že prestiž vojáků z povolání se spíše snížila. Možnost svobodné volby mezi vojenskou a civilní službou nadále prosazovali zejména mladí lidé, mezi staršími ročníky nad 45 let však převažoval názor, že všichni zdraví mladí muži by měli absolvovat vojenskou základní službu.

Vztah veřejnosti k evropské bezpečnostní integraci

Po rozdělení Československa na přelomu roku 1992 a 1993 se zajištění naší bezpečnosti stalo naléhavější. Začlenění do NATO bylo jedním z předních cílů naší zahraniční politiky. V polovině roku 1993 podporovalo tento krok 42 % občanů, 35 % bylo proti a 23 % se vyjádřilo, že neví. Podpora vstupu do NATO byla výrazně nižší než do Evropského společenství (Evropské unie) - (66 %). Mezi občany byla skupina, která vstup do NATO preferovala před vstupem do ES. Z vojáků z povolání se pro vstup do NATO vyslovilo 62 %, proti bylo 28 %. Tedy postoj pro mnohé kritiky vojáků z povolání jistě překvapivý.

Na začátku roku 1994 bylo pro členství v NATO 56 % našich občanů, proti bylo 44 %, ale dotazovaní nemohli vyjádřit neutrální postoje. Na tyto postoje měla vliv návštěva Billa Clintona a prezentace programu Partnerství pro mír. Výrazněji se pro vstup do NATO vyjádřili pravicově orientovaní občané (z výrazně pravicově orientovaných občanů bylo pro vstup do NATO 86 %, z výrazně levicově orientovaných jen 8 %). Celkově byl tedy patrný zvyšující se zájem o vstup do Atlantické aliance. Motivem byla především nestabilní situace v Rusku (uvádělo jej 52 % dotazovaných, situaci na Balkáně 30 %, německou hrozbu 28 %, islámské země 23 % a USA 4 %). Na německé nebezpečí upozorňovali zvláště levicově orientovaní občané.

O programu Partnerství pro mír byla podrobně informována jenom necelá desetina občanů, částečně téměř dvě třetiny. Třetina se domnívala, že jde o krok správným směrem, téměř polovina si však myslela, že je to pouze „lepší než nic“, vyjadřovala tedy skeptické postoje.

Ve vztahu k našim východním středoevropským partnerům se projevovaly rozporné postoje. Přesto byla patrná tendence, především u levicově orientovaných občanů, výrazněji se orientovat na visegrádskou čtyřku jako na bezprostřední sousedy. U levicově orientovaných občanů byl i patrnější názor, že NATO by nám mělo poskytnout bezpečnostní záruky, a to bez podmínky vstupu. Ve vědomí občanů převažovalo mínění, že Rusko nemá právo bránit nám ve vstupu do NATO. Ale pokud šlo o bezpečnostní otázky ve středoevropském prostoru, téměř třetina lidí si byla vědoma, že i Rusku jde o vlastní bezpečnost.

Ve výzkumech byla zpracována typologie občanů ve vztahu k evropské integraci. Převažoval typ **integrační** (37 %), podporující vstup do všech existujících západoevropských struktur, dále **ekonomicko-integrační** (29 %), podporující vstup do ES s výjimkou NATO, dále **indiferentní** (21 %), který se k problematice nevyjadřoval, **antiintegrační** (8 %) se záporným postojem a konečně **vojensko-integrační** (5 %), reprezentující skupinu občanů, která byla pro vstup do NATO, ale odmítala vstup do ES.

Z toho bylo patrné, že více než 70 % občanů bylo pro určitou integraci a jen necelá desetina zásadně proti. Integrační typy občanů byly zároveň spokojenější jak s politickou situací v zemi, tak s průběhem ekonomické reformy. Z antiintegračních typů bylo spokojeno s politickou situací jen 11 % a s úspěšností ekonomické transformace jen 3 %.

Bylo zřejmé, že přesvědčení o potřebě vstupu do NATO kladně ovlivňovalo i postoje k armádě a obraně. Vojenská integrace byla však spíše chápána jako jednosměnný proces, spočívající především v poskytnutí bezpečnostních záruk Severoatlantickým paktem, bez ohledu na jeho vlastní problémy.

Problémy řízení a velení

Zásadním cílem polistopadové transformace armády, vedle personálních změn, bylo změnit systém řízení a velení, především pak prosadit participativní styl řízení. K tomu bylo nutné nejen teoreticky, ale i výzkumně vyřešit jeho vztah k nedílné velitelské pravomoci. Výzkumy zjistily neuspokojivý stav řídicí práce v jednotkách a štábech armády. Nepodařilo se nejen zajistit výraznější změny, ani zlepšit situaci, dokonce se někde stav i zhoršil. Tato negativnější hodnocení byla do určité míry podmíněna důsledky reorganizace a redislokace armády v souladu s novou vojenskou obrannou doktrínou.

Nedílná velitelská pravomoc byla stále chápána ve starém pojetí. Sice bez stranického vlivu, ale se všemi průvodními znaky. Nové participativní přístupy a metody se podařilo prosazovat jen sporadicky. Trvala přílišná centralizace rozhodovacích procesů, velení až do nejnižších velitelských stupňů s pomínutím mezičlánků. Tím se zužoval prostor pro samostatné rozhodování a jednání, což udržovalo vysokou míru pasivity.

Při řízení se stále výrazně větší množství času a intelektuální kapacity věnovalo operaativnímu řízení a řešení aktuálních otázek na úkor potřebné strategie a koncepce, docházelo k velkému množství změn v přijatých rozhodnutích. Řada z nich však byla determinována z vnějšího okolí armády. Zároveň chyběla adekvátní kritéria hodnocení činnosti řídicí práce velitelů a náčelníků v nových podmínkách. To vedlo i k řadě omylů v personální práci a výsledkem byla nespokojenost téměř pětiny vojáků z povolání s jejich zařazením. A to v situaci, kdy docházelo k výrazným mobilitním pohybům, které vytvářely objektivní podmínky pro optimální personální práci.

Základními příčinami nedostatků byl styl řízení a velení, nedostatečná připravenost velitelů na práci s lidmi, existující vojenské řády a předpisy a špatné organizační, časové a materiální podmínky pro práci. Tato situace jen konzervovala přežívající autokratický styl řízení a velení s výraznými administrativně byrokratickými prvky, ačkoliv 80 % podřízených preferovalo participativní styl řízení. Pětině však nadále vyhovoval styl autokratický.

Systém sociálního řízení

Při vytváření podmínek k prohloubení participativního stylu řízení se předpokládalo, že bude podpořen i vytvářejícím se novým systémem sociálního řízení, a tím i zvýrazněním úlohy lidského činitele v řízení. A to nejen při řízení sociálních procesů v armádě. Bylo proto zajímavé zjištění výzkumu, že u vojáků z povolání byla rozhodující potřebnost práce orgánů sociálního řízení (za potřebnou ji považovalo více než tři čtvrtiny vojáků z povolání), kdežto u vojáků v základní službě možnost setkávat se s jeho pracovníky (téměř 42 %). Nejlépe byla

hodnocena práce orgánů sociálního řízení při zabezpečování volna vojáků, méně pak vzdělávací činnost. Zajištění vojenskoobčanské výchovy bylo dobré spíše po organizační stránce, méně již po stránce obsahové. Značná absence orgánů sociálního řízení byla pociťována zvláště v individuální práci s lidmi. Mnohé problémy souvisely především s ne příliš dostatečným vymezením pravomocí pracovníků v sociálním řízení. Na druhé straně vojáci z povolání příliš nestáli o to, aby pracovníci těchto orgánů podstatně ovlivňovali rozhodovací procesy velitelů, personální práci a kázeňskou praxi. Stejně tak, aby náčelník skupiny sociálního řízení byl zároveň zástupcem velitele útvaru. Měl mu však být přímo podřízen.

Zkoumání potřebnosti jednotlivých odborností sociálního řízení na konkrétních stupních velení ukázalo, že převažovalo mínění, aby pedagogové a pracovníci kultury byli na stupni rota či baterie, psycholog na stupni prapor, sociolog a právník na stupni pluk a brigáda. Politologa požadovala většina respondentů na vyšších stupních velení. Nikde nebyl zpočtybýn názor, aby u útvarů působili odborníci společenskovědních služeb i nadále. Mezi vojáky z povolání nebyl příliš velký zájem o duchovní služby, protože jen šest procent z nich se účastnilo náboženského života.

Pokud jde o vojáky v základní službě, převážná část měla zájem především o to, aby mohli být s pracovníky sociálního řízení ve styku, což většina měla, ale málo této možnosti využívala. Proto pouze pětina vyslovila pracovníkům sociálního řízení důvěru, čtvrtina pak nedůvěru. Nebyli také příliš spokojeni se zabezpečováním osobního volna, v němž převažovaly především pasivní formy kulturního vyžití. Lépe než vojáci z povolání hodnotili úroveň vojenskoobčanské výchovy, a to zvláště vedou-li ji jejich velitelé. Chtěli se také účastnit častěji náboženského života než vojáci z povolání. Zavedení funkce vojenského duchovního by ve srovnání se sedminou vojáků z povolání uvítalo 41 % vojáků v základní službě.

Právní vědomí v armádě

Dosáhnout účinného řízení v nových podmínkách znamenalo i dobrou znalost práva. Výzkum právního vědomí v armádě ukázal, že vojáci z povolání nebyli s novou legislativou a právními normami dostatečně seznámeni, a to mj. i pro nedostatek příslušných zákonů, předpisů ap. Nejčastěji velitelé postrádali kontakt s právními odborníky. Výzkum prokázal, že k novým právním normám převažoval spíše záporný postoj, byly považovány za nedokonalé a výrazně omezující velitelské pravomoci. Konečně se to později ukázalo např. v potřebě novelizovat zákon o civilní službě. Mezi vojáky z povolání však v polovině roku 1992 převládal názor, že v ČSFR jsou lidská práva dodržována, avšak pokud jde o vojáky z povolání, tak polovina velitelů se domnívala, že se ke vztahu k nim nedodržují. To mj. vedlo ke zvýšené sociální nejistotě vojáků z povolání a k jejich masovým odchodům z armády. Z personální práce se stal převážně neřízený proces.

Literatura

(bude uvedena na konci 2. části studie)